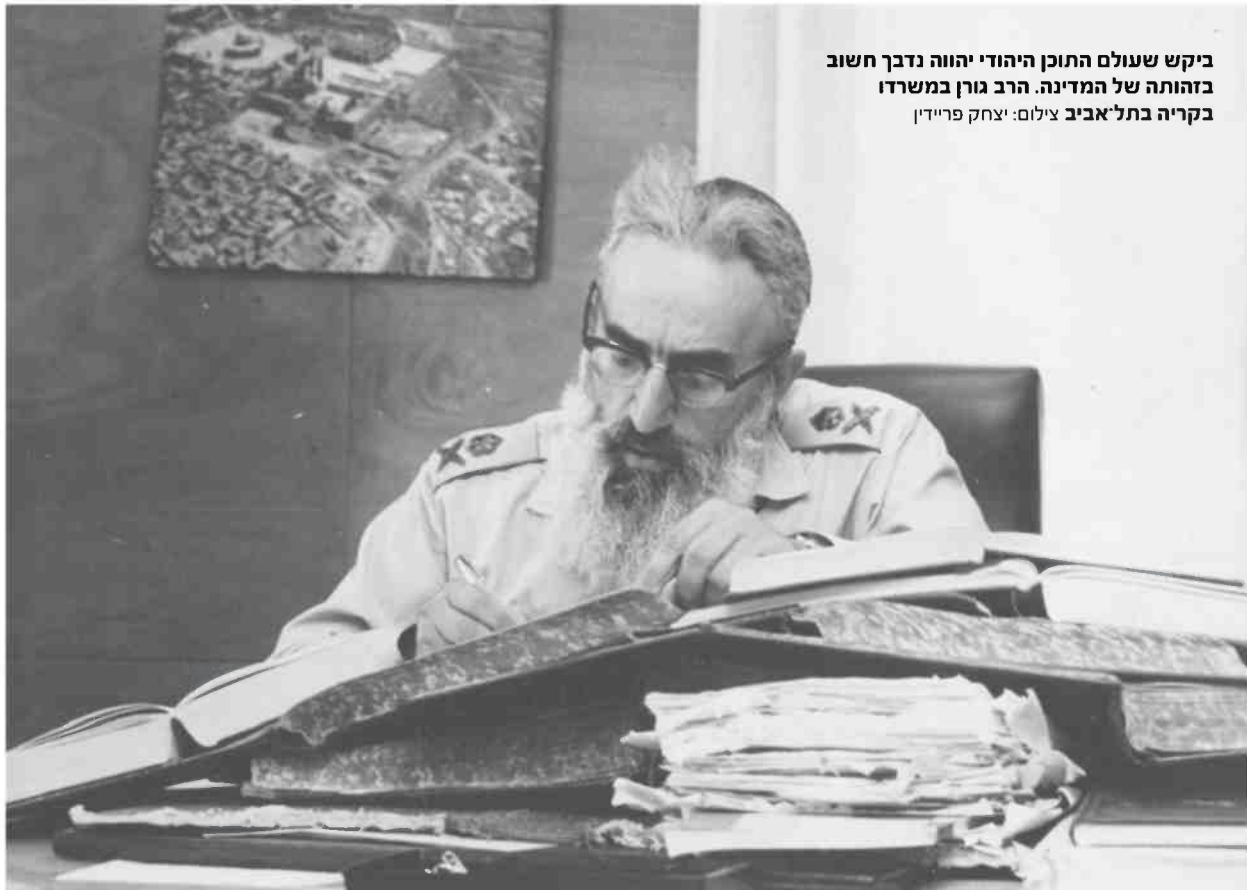

עורך שמואל פאוסט

ספרים

ביקש שעולם התוכן היהודי יהווה נדבך חשוב
בזהותה של המדינה. הרב גורן במשרדו
בקריה בתל-אביב צילום: יצחק פרידין

התנאים, האמוראיים, הגאונים ואחר כך בספרות הראי שונים והאחרונים, גם אם היא חלקית, רופפת או קלושה; ועמדותיו של הרב גורן בהקשר של בני זמנו, היינו גדולי הפוסקים במאה העשרים, מהרב שלמה זלמן אוירבך ועד הרב אברהם שפירא.

נדבך נוסף שעליו נשען הספר הוא הספרות המשפטית האזרחית, היינו חוקים ותקנות של כנסת ישראל, פסיקות של בתי המשפט בישראל, ובמקרים רבים של בית המשפט העליון, וספרות מחקר ענפה של חוקרי משפט באקדמיה. אין אלה רק מקורות מידע נוספים או עמדות תצפית נוספות, אלא גם מגוון ממשקים שפעמים רבות אירעו בהם התנגשויות ערכיות והתי-חוללו בעטים מאבקי כוח עזים. הספר מזמן אפוא לקורא תצפית פנורמית על מוקדי החיכוך והעימות בין נציגי החוק והמשפט החילוניים בישראל ובין פוסקים וחכמי ההלכה, ובה בעת גם על תהליכי ההתמודדות של הצדדים השונים עם עמיתיהם-יריביהם ועם עמדי-תיהם. רק במקרים מעטים, באופן יחסי, התרחש פיצוץ. ברוב הסוגיות הבינו הניצים שהדיון אינו תיאורטי אלא מעשי ויישומי, ועל כן הפגינו אחריות ציבורית ומיעטו להימלט לעמדות קוטביות.

זילברשטיין ארג אפוא את דברי הרב גורן שתי וערב, בהקשר דיאכרוני וסינכרוני. בדרך זו הוא זימן לקורא רקע מועיל ולעיתים חיוני להבין ולהעריך את מלוא המשמעות של המהלכים שנקט הרב גורן ושל פסיקותיו. מכל האמור עד כה מבין כל קורא כי מדובר בספר "כבד". לטעמי זה ספר "כבד מאוד", לעיתים אף "כבד מדי". אסביר את דבריי. זילברשטיין תמך את יתדותיו בשפע הפניות לספרות ראשונית ומשנית, ומכחינה זו הספר הוא דוגמה נאה וראויה לעבודה שיטתית ויסודית של חוקר ומלומד בשל. מכאן ואילך כל המבקש לעיין במשהו הקשור לנושאים הנדונים בספר – ולא רק בזיקה ישירה לרב גורן – ייטיב אם יתחיל את מסעו בעיון מדויק בספר ובהערות השוליים הרבות שמע-טרות אותו. אין זה מסר נתונים גולמי, אלא מידע ותור-בנות הבאים במבנה ממוין, משוכלל ועשיר, ובקצרה: כלי מחזיק ברכה.

לכל הטוב הזה יש מחיר יקר. הספר אינו ספר קריאה אלא ספר עיון. הדיונים בהערות השוליים ארוכים מאוד, ולרעתי מטשטשים לעיתים את האבחנה בין טפל לעיקר. אכן, יש ערך רב ותועלת מרובה בפריסה מסודרת של כל רכיבי התשתית ההלכתית שעל ארניה בנה הרב גורן את בנייניו, אולם התועלת הזאת היא חלק ממערכת שיקולים מורכבת יותר שעל כל כותב לשקול, ובראשה מי קהל היעד ומה המטרה. הספר ברמותו הנוכחית נועד בעי-קר ל"מיטיבי לכת", היינו משפטנים ומומחים במשפט העברי. אלה בוודאי יכירו טובה מרובה לזילברשטיין על מפעלו. אך קוראים שהמשפט העברי איננו תחום עיסוקם המובהק ואפילו חוקרים שזמנם דחוק, חוששני שיירתעו מן הספר במתכונתו הנוכחית.

עסקת חליפין עם בן גוריון

פרק הסיכום מחזיק שמונה עמודים, ובו מספק זילברשטיין מבט-על מצוין על מפעלו של הרב גורן ועל מניעיו. אביא מקצת הדברים בלשונו: "ככל שה-תקדמתי במחקר משנתו של הרב גורן הלכה והתחדדה אצלי השאלה: מהי עסקת החליפין שניסה הרב גורן להציע לבן-גוריון לאורך שנות פעילותם המשותפת, לאור אתוסים משותפים רבים שחלקו שניהם?" (עמ' 487). התשובה שמציע זילברשטיין נוקבת: "נראה כי המאפיין המרכזי של עסקה זו היה ניסיונו של הרב גורן להציע פסיקה הלכתית המעורבת באופן נרחב בכל תחומי החיים המודרניים ורואה במדינה ערך דתי

נה בכל תחום שהוא, ולכן חתר להיות הראשון לקבוע גם במצבים שהיו לכאורה מחוץ לתחום אחריותו. מבט לאחר מלמד עד כמה היו האינטואיציות שלו מהירות, חודרות ומונעות מתפיסה עמוקה ומשיקולים רחבי מבט וארוכי טווח.

ירון זילברשטיין הוא חוקר רב-פנים, שעיקר עיסוקו בחקר ספרות חז"ל מחד גיסא (בייחוד מדרשי האגדה והתלמוד הירושלמי), ופסיקה רתית וחילוניות בת ימינו מאידך גיסא. הספר שלפנינו הוא אחד הפירות הבשלים ביותר של מחקריו, ושמה הבשל שבכולם. בחיבור הנוכחי נותן זילברשטיין את דעתו להיבטים מרכזיים של החיים הריבוניים כאתגרים הלכתיים: סוגיית הריבונות, הל-כות ממשלה ושלטון ציבורי, צבא ומלחמה, דיפלומטיה ויחסי חוץ, היחס למיעוטים, היבטים אורחיים וניהולם, ערכון ושינוי סידור התפילה במדינת ישראל העצמאית, מי כלול בקיבוץ הגלויות, וכסניף מהותי לשאלה זו גם סוגיית הגיוור. המניפה שפורשת רשימה זו מלמדת באיזה מפתח רחב בהן זילברשטיין את פסיקותיו של הרב גורן ואת תפיסתו והגותו. לשון אחר: עד כמה קשה, מורכב ומאתגר לקיים מדינה יהודית לאור ההלכה.

בהקדמתו מביע זילברשטיין את מטרתו בלשון ברורה: "בספר זה אנסה להציע כמה תרומות אפשריות לחקר משנתו ההלכתית של הרב גורן, בחלוף כעשרים וחמש שנה לפטירתו. מתוך הצגתן וניתוחן של ההלכות שבהן באה לידי ביטוי מדינת ישראל כשיקול הלכתי, אדגים כיצד מדינת ישראל אמורה לשנות את פיתוחו של המשפט הציבורי בשיח ההלכתי. אבהן כאילו מודלים הלכתיים השתמש הרב גורן כדי לבסס את פסיקותיו, ואם התשתית ההלכתית שביקש לספק למדינת ישראל אכן השיגה לדידו את מטרתה" (עמ' 26-27).

במקרים מעטים התרחש פיצוץ

זילברשטיין נטל על עצמו משימה מורכבת מאוד כשבחר להציג את עמדות הרב גורן בשני מעגלי הקשר וזיקה: התשתית ההלכתית, החל במקרא או במקורות

למדנות בשירות המנהיגות

הרב שלמה גורן הוכיח שאפשר לשלב בין מדינה מודרנית להלכה היהודית, ושימש דוגמת מופת לכוחו של היחיד להשפיע על עיצוב המציאות

/ נחם אילן /

הרב שלמה גורן (1918–1994) שימש הרב הצ' באי הראשי מאז הקמת צה"ל ועד שנת 1971. כשנים הללו הוא עיצב את דמותה של הרבנות הצבאית ואת מקומה של ההלכה בפרהסיה הצבאית והאזרחית כאחת. מאז פרישתו חלפו למעלה מחמישים שנה. הרבה שינויים התחוללו מאז בצה"ל, ברבנות הצבאית, ברבנות הראשית ובמוסדות שונים במדינת ישראל, ועדיין ניכרת היטב התשתית שהציב הרב גורן, כעמדה תקפה עד היום או למצער כנקודת ייחוס חיונית.

כבר בצעירותו ראה הרב גורן את עצמו כחלוץ לפני המחנה. כישוריו יוצאי הדופן ואישיותו הנמרצת והסוע-רת השתלבו במגמה של פסיקה נועזת, פורצת גבולות. לעיתים בלא להתיעץ עם פוסקים נחשבים, לעיתים תוך הסתמכות על אסמכתא רופפת, פעמים רבות מתוך איני-טואיציה גאונית. כבר בעיצומה של מלחמת העצמאות, וככל הנראה אף לפני כן, הכיר בכך שמדינה יהודית ריי-בונית תובעת ממד נוסף במכלול השיקולים שעל פוסק לתת את דעתו עליהם: הממד הריבוני הממלכתי. הרב גורן היטיב להבין שיש חשיבות עצומה לפעם הראשור

בין אדם למדינה
מדינת ישראל
במשנתו
ההלכתית של
הרב שלמה גורן
ירון זילברשטיין
מאגנס תשפ"א,
עמ' 555

שיש לשמר ולהעצים, הרחק מעבר לכל קהילה יהודית אחרת בעולם. מרובך בפסיקה היוצרת אחרות גורל ושיתוף בין יהודים חילונים ורתיים במדינת ישראל, על בסיס מערכת ערכים משותפת המבוססת על דתנ"ך, ספרות חז"ל ואף ספרי המקבים ויוספוס.

"מה ביקש דרב גורן בתמונה? מהדברים שלפנינו עולה כי דרב גורן ביקש שעולם התוכן היהודי יהווה גרעין חשוב וזהותה של המדינה, וכן שהקשר ההדוק עם המדינה ומוסדותיה רק יסייע בהעצמת מעמדה של הדת היהודית במדינת ישראל מזה ושל מדינת ישראל מזה. דרב גורן ביקש לדאוג ברבנות הצבאית ובהמשך ברבנות הראשית סוג של שותפה פעילה לעיצוב רמותה של מדינת ישראל.

"חלק נכבד בעסקה זו היה הניסיון לדאוג כי לא קיימים בתחום זה 'עודפי ביקוש', כלומר תחרויות מסוימות שהרבנות לא תוכל לתת בהם מענה. שילוב זה של סמכות ואחריות מלאה בא לידי ביטוי מובהק בפעילותו של דרב גורן, למשל בהלכות צבא ומלחמה ובתחום הגידור. ראייתה של ההלכה כרלוונטית גם במציאות המודרנית היתה פיצוי משלים לויתורים שנאלצה להציע בתמונה לכך" (עמ' 488).

הספר מאיר באור יקרות את מפעלו של דרב גורן דווקא משום שזילברשטיין הקפיד לכותבו כמחקר ולא כספרות שבחים. הרב גורן הוא דוגמת מופת לכוחו של היחיד להשפיע על עיצוב המציאות במעגלים מתרחבים, השפעה ישירה ועקיפה, גלויה וסמויה. הרב גורן פעל כתלמיד חכם מבריק, אולם דומני שיש לבחון את פועלו בעיקר מן הפרספקטיבה של תודעת המנהיג שפיעמה בו ושהניעה אותו. לשון אחר: זו הייתה למרנות בשירות המנהיגות, ולא להפך. כרי לעשות את כל מה שעשה ובאופנים שעשה אין די בלמרנות נרירה בהיקפה ובעומקה. חיונית אישיות שאינה ידאה מעימותים, שאינה חוששת מהיעדר פופולריות, ואשר שר קלת את שיקוליה לא למען השגת רווח אישי אלא כרי לממש חזון כולל. כל אלה אפיינו היטב את הרב גורן.

בפסקת החתימה כתב זילברשטיין: "כיצד אפשר למרוד את השפעתו של פוסק על השיח ההלכתי בחלוף הזמן? דרך אחת היא הפנייתם של פוסקים גדולים אחרים לדבריו. האם הרב גורן זכה להיכנס להיכל הפסיקה הקלאסי? עד כה התשובה לכך שלילית. סיבות אפשריות לכך הן החרשנות שנקט בפסיקותיו, וכן העובדה שלא זכה להעמיד תלמידים מובהקים. עם זאת הפכה רמותו לסמל של שילוב בין ישראליות ותפישת סה מדינתית נרחבת ובין העולם הדתי. פעילותו תרבת השנים בתחום זה לימדה כי שילוב בין מדינה מודרנית ובין ההלכה היהודית איננו בלתי אפשרי, וכי חידושן של הלכות מדינה עתיקות גם במדינה יהודית ורמוקרטית הנו ברהשגה" (עמ' 490-491).

בספר כה כבר ראוי היה שעריכת הלשון תהיה מוקפדת יותר, ולקורא יוצע טקסט ידירתי יותר, לפחות מבחינת לשונו. הספר סובל מגודש של סלי סולי לשון, המכבידים על הקריאה ואינם מייפים את הטקסט. מוטב ודאוי היה לצמצמם. בין מעלותיו הגדולות של הספר אמנה בהיבט הטכני שלוש נרמות וחשובות: יש בו ביבילוגרפיה עשירה מאוד, מפתח שמות ומפתח עניינים. ●